

WETGEVING GEDURENDE CRITISCHE PERIODEN IN HET PROCES VAN SOCIALE VERANDERING

door
[E. W. Hofstee]

Inleiding

Als een der belangrijkste problemen van de rechtssociologie, misschien zelfs als haar essentiële probleem, kan men de relatie tussen sociale verandering enerzijds en wetgeving en rechtsbedeling anderzijds, beschouwen. Is met name de wetgeving een instrument van sociale verandering of volgt zij slechts, enigszins naijlend, de sociale evolutie?

Enige tijd geleden schreef KOOPMANS¹ dat de wetgever meer en meer zijn rol van codificator verwisselt voor die van modificator, daarbij impliciet vaststellende – hij zegt het trouwens in zijn artikel met zoveel woorden – dat, naar zijn mening, eertijds de rol van de wetgever met betrekking tot sociale verandering in essentie een passieve was. Dit is, zeker uit de mond van een jurist, een bescheiden waardering van de betekenis van de wetgeving in de sociale evolutie in een iets verder verleden. Naar het mij wil voorkomen, wel wat te bescheiden. Kortgeleden werd mijn aandacht nog eens gevestigd op hetgeen ETIENNE PORTALIS² naar voren bracht in de rede waarmee hij de Code Civil, die in belangrijke mate zijn werk was, toelichtte in Corps Législatif in 1801. PORTALIS zag deze Code zeker ook als een codificatie, in de zin waarin KOOPMANS in het hiervoor geciteerde daarover spreekt, maar anderzijds toch ook als een stuk vernieuwing, als een richtsnoer bij de ontwikkeling van een moderne samenleving. We weten dat veel van hetgeen in de Code Civil voorkomt, in de Franse revolutie, maar ook daarvoor, door voorttrekkers, al dan niet voortbouwende op het Romeinse recht, was gedacht. Dat de wet ook het stempel draagt van de afsluiting van de eigenlijke revolutie is duidelijk. Dit neemt niet weg, dat, afgezien van de wetstechnische en rechtsfilosofische kwaliteiten van de Code Civil, deze toch wel degelijk zijn eigen betekenis in het proces van sociale verandering had.

In het bijzonder met betrekking tot de periode van omstreeks 1800 tot het zeer recente verleden is er wel reden om een enkel vraagteken te zetten bij de misschien

1. T. KOOPMANS, De rol van de wetgever, *Honderd jaar rechtsleven*, 1970, p. 221–235.

2. *Exposé général du système du code civil dans son ensemble et dans diverses parties*, fait par M. PORTALIS, dans la séance du corps législatif du 3 frimaire an X (24 novembre 1801). Afdrukt in *Ars Aequi*, jaargang 1958–1959, p. 45–54. Zie eveneens: *Exposé des motifs*, fait par M. PORTALIS, dans la séance du 28 ventose an XII du corps législatif, en présentant le projet de la loi du 30, relative à la réunion des lois civiles en un seul corps, sous le titre de Code Civil des Français. Afdrukt in *Ars Aequi*, jaargang 1959–1960, p. 45–52.

wat scherpe tegenstelling die KOOPMANS maakt tussen het 'codificerende' en het 'modificerende' tijdvak in de wetgeving. Dit bedoelt allerm minst een aantasting te zijn van zijn conclusie dat wetgeving geen statische zaak is. Wel is er m.i. echter ruimte voor de opvatting dat deze gehele periode uit oogpunt van wetgeving kan worden gezien als één van geleidelijke ontwikkeling, waarbij weliswaar begin en eindpunt zeer duidelijke verschillen vertonen, zonder dat er echter sprake is van iets als een breuk. Men kan, dunkt me, stellen dat gedurende de gehele periode de wetgeving, althans in Nederland, plaats vond onder omstandigheden die wij geneigd zijn – afgezien van incidentele onderbrekingen door oorlogen etc. – als 'normaal' te ondervinden, d.w.z. in een zich geleidelijk ontwikkelende moderne samenleving.

Voor deze 'normale' situatie is zowel het feit van een duidelijke ontwikkeling als de geleidelijkheid hiervan wezenlijk kenmerkend. Het feit van de ontwikkeling houdt in, dat er naar iets nieuws gezocht wordt; men probeert de 'voortgang' te dienen. De geleidelijkheid van de ontwikkeling brengt mee dat aard en richting hiervan min of meer duidelijk, anders gezegd 'herkenbaar', zijn. Men kan daardoor een wet 'in de stroom der tijden' plaatsen. Anders gezegd, men heeft een grote mate van zekerheid, indien men met zijn keuze binnen bepaalde marges blijft, dat ondanks de oppositie die zij zeker aanvankelijk bij een deel van de bevolking zal oproepen, de wet gedurende een vrij lange periode redelijk zal kunnen functioneren en geen grote spanningen zal opwekken.

Ontstaan en karakter van kritische perioden

Maar hoever strekt zich deze 'normaliteit' van de verhouding tussen maatschappij en wetgeving uit? Zoals uit het voorgaande volgt, kan het theoretisch antwoord hierop zijn, dat de verhouding in de eerste plaats essentieel anders zal zijn wanneer in de maatschappij van een duidelijke ontwikkeling niet kan worden gesproken en ze dus een min of meer statisch karakter draagt. In de tweede plaats is dit het geval wanneer er wel ontwikkeling – verandering – is, maar deze verandering in haar loop niet herkenbaar, anders gezegd over een tijdvak van enige betekenis niet redelijk wel voorspelbaar is. Het eerste geval heeft voor ons slechts historische betekenis; speculaties over de verhouding van maatschappij en wetgeving onder omstandigheden waarin men kan geloven wetten van Meden en Perzen te kunnen opstellen, hebben slechts academische waarde.

Heel anders echter ligt het met het tweede geval. Niet alleen in het verleden maar ook in het heden – en zoals we zullen zien, juist ook in het heden – kunnen we situaties onderscheiden, waarin weliswaar de samenleving in volle beweging is, maar de richting waarin de verandering zal gaan *niet* werkelijk herkenbaar is. Waar hier op wordt gedoeld, is dus niet op een niet herkennen van de richting van de verandering als gevolg van een gebrek aan kennis van en een inzicht in de feitelijke maatschappelijke situatie – ook dat bestaat natuurlijk – maar op een *wezenlijke onherkenbaarheid*, die ligt in de aard van die maatschappelijke situatie zelf.

Het is vermoedelijk vooral de relatieve duidelijkheid en éénsporigheid van de

sociale ontwikkeling in de achter ons liggende periode, die ons in sterke mate het gevoel heeft gegeven, dat ontwikkeling in het algemeen in belangrijke mate is te voorzien. We weten natuurlijk wel, dat we ons met betrekking tot onze toekomstverwachtingen telkens weer vergissen en dat de prognoses die wij op allerlei gebied maken telkens weer in belangrijke mate blijken te falen. Dit ondergraaft blijkbaar echter ons fundamentele geloof in de mogelijkheid van het uitspreken van een toekomstverwachting met een redelijke werkelijkheidswaarde niet. Wij twijfelen eigenlijk slechts aan de aard van onze methoden en de kwaliteit van onze kennis en proberen deze te verbeteren; het falen van onze prognoses geeft ons geen aanleiding om het prognosticeren te stoppen. Wij proberen alleen het beter te doen. De meest verreichende prognose van de jongste tijd, het rapport van de Club van Rome, is aan alle kanten aangevallen. De kritiek richtte zich echter niet op de principiële onmogelijkheid van een dergelijke onderneming, maar op methode en kennisgronddslagen en men is dan ook aan alle kanten bezig om betere prognoses te maken.

Het geloof in deze principiële voorspelbaarheid van de toekomst is zo sterk, dat men zich bijna verdacht maakt, wanneer men daaraan twijfel uitspreekt. Dit geldt ook in de wereld van de sociologie. 'Predictability' van sociale verschijnselen is voor de meeste Amerikaanse en vele Europese sociologen één van de basis-thema's van hun geloofsbelijdenis. Ik haast mij dan ook om uit te spreken dat ik niet tot de totaal ongelovigen behoor. Wel echter tot de vrijzinnigen. Te weinig houdt men in theorie en onderzoek er rekening mee dat onder bepaalde omstandigheden sociale ontwikkelingen zich voordoen die achteraf zeer wezenlijk blijken te zijn maar, ook op relatief korte termijn, principieel niet zijn te voorspellen.

Beter misschien dan met een abstract betoog kan ik een poging om dit standpunt te verduidelijken, beginnen met een voorbeeld dat in de praktijk het hoe en waarom van deze onvoorspelbaarheid demonstreert. Het voorbeeld is op zichzelf misschien niet zo erg belangrijk, maar de historische gang van zaken is in dit geval bijzonder goed te achterhalen en mij door eigen onderzoek³ goed bekend.

In het Noordoosten van Groningen liggen twee aan elkaar grenzende gemeenten, Finsterwolde en Midwolda, de laatste met de dorpen Midwolda en Oostwold. Oostwold grenst aan Finsterwolde en de boerderijenreeksen van de beide dorpen lopen onmerkbaar in elkaar over. Finsterwolde geniet in den lande een zekere vermaardheid. De gemeente kenmerkt zich al tientallen jaren door een communistische meerderheid in de gemeenteraad, die op vrijwel de gehele arbeidersbevolking binnen haar territorium steunt. Minder bekend is, dat de aangrenzende gemeente Midwolda een volkomen andere, ja tegengestelde, levensbeschouwelijke signatuur draagt. De arbeidersbevolking in deze gemeente is in hoofdzaak rechts-kerkelijk, gedeeltelijk Gereformeerd, gedeeltelijk orthodox Ned. Hervormd. Vanwaar deze, naar Nederlandse begrippen, zo extreme verschillen in levensbeschouwing en in de daarmee samenhangende kenmerken van het sociale leven tussen aan elkaar grenzende dorpsamenlevingen? Op deze vraag lijkt op het eerste oog geen zinnig antwoord te geven. Wat inwoneraantal en ruimtelijke

3. E. W. HOFSTEE, *Het Oldambt, deel I, Vormende krachten*, Diss. Amsterdam, 1937.

structuur betreft, bestaan er geen verschillen waaraan men enig betekenis kan toekennen. T.a.v. de sociaal-economische structuur in haar historische ontwikkeling bestaat tussen de dorpen geen wezenlijk onderscheid. Kenmerkend was aan beide zijden van de levensbeschouwelijke scheidingslijn steeds de landbouw als primair middel van bestaan. Deze landbouw werd gedreven op, naar Nederlandse maatstaven, bijzonder grote bedrijven, zodat in deze dorpen tegenover een relatief gering aantal boeren een groot aantal landarbeiders stond, die vooral sedert het begin van de 19de eeuw een van de boeren sociaal steeds scherper gescheiden groep vormden. Staatkundig hebben, voor zo ver we weten, de twee gemeenten steeds het zelfde lot gedeeld en ze hebben dan ook steeds onder een zelfde rechtsbestel geleefd.

Het is dan ook niet verwonderlijk, dat in het midden van de 18de eeuw geen levensbeschouwelijke verschillen vallen te ontdekken. De dorpen hebben op dezelfde wijze de Hervorming beleefd en daarop op dezelfde wijze gereageerd. In de tweede helft van de 18de eeuw deed zich echter in het noordoostelijk deel van Groningen, evenals elders in de provincie en elders in den lande, een toenemende onrust voor binnen de latere Ned. Herv. Kerk. Enerzijds was er een groep – in het Oldambt vooral vertegenwoordigd door de grote boeren – die in toenemende mate in rationalistisch vaarwater kwam, anderzijds ontwikkelde zich een belangrijke piëtische stroming, die in het bijzonder haar aanhang vond onder de landarbeiders en de kleine burgerij.⁴ De tegenstelling tussen rationalisten en piëtisten leidde tot een tientallen jaren durende, soms zeer felle strijd in de Ned. Herv. Kerk, waaraan, voor zo ver dit valt na te gaan, alle dorpen in het gebied ondershevig waren. Deze strijd vond een gedeeltelijk en voorlopig eindpunt in de Afscheiding van 1834 die, zoals VAN TEYLINGEN⁵ reeds in 1933 opmerkte, is te beschouwen als de kerkelijke consolidatie van het Piëtisme.

Men dient dit echter te verstaan in die zin, dat degenen die DE COCK volgden, behoorden tot de piëtisten, maar dat dit niet betekende dat alle piëtistisch gezinden met DE COCK megingen. Uit de voor het Oldambt ter beschikking staande gegevens valt althans af te leiden, dat de grote meerderheid uit traditionalisme, uit vrees voor de maatschappelijke gevolgen die deelneming aan de Afscheiding kon hebben, of om welke reden dan ook, niet tot de nieuwe kerk toetrad. Er ontstonden in het Oldambt enkele kleine gereformeerde gemeenten, die niet zo'n bijzonder florissant leven leidden en geen weerspiegeling vormden van de omvang die het Piëtisme in het begin van de 19de eeuw in het Oldambt had.

Zo bleef dus het grootste deel van de 'bevindelijken', met name dus landarbeiders, in de sfeer van de Ned. Hervormde Kerk. In deze kerk voerden de boeren, o.a. door de aard van het stemrecht, de boventoon en onder hun invloed ontwikkelden de gemeenten in het Oldambt zich steeds meer in de vrijzinnige richting. Dit betekende dat de landarbeiders in de kerk niet vonden wat ze zochten,

4. Zie HOFSTEE, Oldambt, in het bijzonder p. 263-294 en de daar aangehaalde literatuur.

5. B. G. VAN TEYLINGEN, Enige opmerkingen over de snelle verbreiding van de Afscheiding in het noorden van ons land, bijzonder in Groningen, *Gereformeerd theologisch tijdschrift*, 34ste jaargang, 1933.

maar men krijgt de indruk dat ze in de jaren na de Afscheiding zich daar zonder veel protest bij neerlegden.

Tot zover gaat de ontwikkeling in Finsterwolde en Oostwold/Midwolda nog steeds gelijk op. Zo omstreeks het midden van de vorige eeuw echter kreeg het vrijzinnig getinte kerkbestuur van Midwolda het denkbeeld, dat het toch wenselijk was om de naar zijn gevoelen wat storende gevolgen van de Afscheiding weer ongedaan te maken en de Gereformeerden terug te leiden naar de Ned. Herv. Kerk. Men besloot daarom – en in hun gedachtengang was dat dan slechts voor één keer – een uitgesproken orthodox predikant te benoemen. Hun oog viel daarbij op een zekere Ds. GRAVEMEIJER van wie bekend was dat hij de gave van het woord had. Het gelukte Ds. GRAVEMEIJER inderdaad om de hem toegedachte opdracht te vervullen en de Afgescheidenen uit Midwolda en Oostwold tot zich te trekken. Tegelijkertijd wekte hij echter de piëtische gevoelens bij degenen die binnen de Ned. Herv. Kerk waren gebleven, weer op. Toen hij na zekere tijd weer vertrok en wist dat hij weer door een vrijzinnige predikant zou worden opgevolgd, lag het voor de hand dat hij zou proberen de bedoelingen van zijn kerkbestuur te dwarsbomen. Hij raadde de piëtistisch gezinde gemeenteleden aan lid van de Ned. Herv. Kerk te blijven, maar bij de Gereformeerden te gaan kerken. Een deel deed dit, in de hoop dat t.z.t. weer een orthodox predikant zou worden beroepen, maar vele anderen gingen alsnog tot de Afgescheidenen over. GRAVEMEIJER's activiteit deed zowel in Oostwold als in Midwolda de balans definitief in de richting van het orthodox protestantisme overslaan. In beide dorpen kregen naderhand in de Ned. Herv. Kerk de orthodoxen de overhand, maar tegelijkertijd ontwikkelden er zich krachtige gereformeerde gemeenten en zo bleef de toestand tot in deze tijd.

In Finsterwolde echter bleef de predikantsplaats door vrijzinnig georiënteerden bezet en geleidelijk stierf daar bij de arbeiders de piëtistische gezindheid af. Ze bleven traditioneel kerks, maar men mag aannemen, dat de vrijzinnige prediking voor hen weinig innerlijke betekenis had. Dit bleef zo tot de negentiger jaren van de vorige eeuw toen daar een andere prediker optrad, nl. DOMELA NIEUWENHUIS. Hij preekte de arbeiders uit de kerk en ze zijn er nooit weer ingekomen.⁶ Naderhand kwam het grootste deel terecht bij de communistische partij en werd Finsterwolde de enige gemeente in Nederland met een traditioneel communistische gemeenteraad.

Overzien we de hiervoor geschetste ontwikkeling nog eens in haar diachronisch-sociologisch relevante trekken dan valt het volgende op te merken.

1. Er ontwikkelt zich in het gebied in kwestie, na een kerkelijk relatief rustige periode gedurende het grootste deel van de 17de en van de 18de eeuw, aan het eind van de 18de eeuw een levensbeschouwelijke tweedeling die feitelijk nooit meer ongedaan is gemaakt. De belangrijkste oorsprong hiervan moet men waarschijnlijk zoeken in een in de tweede helft van de 18de eeuw bij de (grote) boeren in dit gebied zich ontwikkelend emancipatiestreven, dat in de 19de eeuw met

6. J. P. KRUIJT, *De onkerkelijkheid in Nederland*, Diss. Amsterdam, 1933, p. 77.

volledig succes zou worden bekroond. Van dit streven maakte deel uit een verlangen naar sociale, economische en culturele vernieuwing die, wat de culturele vernieuwing betreft, de vorm aannam van een omarmen van het rationalisme. Het is bekend, dat aan het eind van de 18de eeuw rationalistische literatuur onder de Groninger boeren grote opgang maakte. Deze ontwikkeling was met name voor het groeiende aantal bezitsloze landarbeiders, wier positie vooral in de 19de eeuw de klassieke kenmerken kreeg van een proletariaat, niet te volgen. Zonder het Piëtisme een eigen zelfstandige betekenis en wervingskracht te ontzeggen, moet worden geconstateerd dat het hier zijn groei en betekenis in belangrijke mate te danken had aan het feit dat het een geestelijk onderdak bood voor degenen die door de leidende lagen in de samenleving, in hun ontwikkeling in de richting van het rationalisme, in wezen werden losgelaten.

2. Aan de arbeidersgroep werd in de loop van de 19de eeuw tweemaal 'aanbod' gedaan met betrekking tot een levensbeschouwelijk stelsel dat duidelijk afweek van dat van de heersende bovenlaag, enerzijds een piëtistisch gericht orthodox Calvinisme, anderzijds een anarchistisch getint links socialisme. Ondanks de sterke verschillen tussen deze twee stelsels, waren ze beide blijkbaar voor de betreffende groep aanvaardbaar.

3. Met betrekking tot de 'keuze', het al dan niet aanvaarden van één van beide stelsels, bestond een vrij lange 'open', 'critische' periode. Blijkbaar kon men tot ongeveer het midden van de vorige eeuw nog beide kanten uit.

4. Beide keuzen waren dus mogelijk. Er was geen sociaal-dwingende noodzaak tot een ontwikkeling in de één of de andere richting. De richting waarin de 'keuze' uitviel, werd in belangrijke mate bepaald door 'toeval' i.c. door belangrijke persoonlijkheden, die door hun gewicht de balans in een bepaalde richting deden doorslaan. Op te merken valt dat, blijkens de gang van zaken in andere delen van het Oldambt, een keuze in de richting van het democratisch socialisme ook nog tot de mogelijkheden zou hebben behoord.

5. Al was de keuze dus 'toevallig', toen deze eenmaal was gemaakt, werd ze in de loop van de jaren geconsolideerd. De uiteenlopende levensbeschouwelijke richtingen waarin men zich had ontwikkeld, werden geleidelijk door de bewoners van beide dorpen als vanzelfsprekend aanvaard. Afwijken van het gekozen patroon werd als een weinig gewaardeerde handelwijze ondervonden en de één keer aanvaarde opvattingen zijn in de loop der jaren in alle aspecten van het sociale leven geïntegreerd. Een voor de laatste Wereldoorlog ondernomen poging van gereformeerde zijde om in Finsterwolde vaste voet te krijgen bijv., heeft nauwelijks tot enig resultaat geleid.

Wat hier aan dit beperkte maar daarom overzichtelijke voorbeeld werd gedemonstreerd, heeft in zijn essentie een algemene betekenis voor processen van sociale verandering. Het ontstaan van situaties waarin belangrijke sociale veranderingen kunnen optreden, is op zichzelf in het algemeen geen 'toeval' in de zin dat dit niet als sociologisch verschijnsel zou kunnen worden gevolgd en begrepen. Deze situaties zijn in de regel het gevolg van een zich na een periode van consolidatie geleidelijk demonstrerend streven van een bepaalde groep in de samenleving naar

een verandering in de bestaande toestand, waarvoor wel duidelijke oorzaken vallen aan te geven. Wanneer dit streven een zekere dichtheid krijgt, beïnvloedt het niet alleen de houding van eigen groep maar ook die van andere groepen in de samenleving. De houding van die andere groepen behoeft zeker niet altijd gericht te zijn op het handhaven van de verhoudingen zoals die in de voorafgaande toestand van consolidatie bestonden; er kan zich ook een eigen, afwijkend streven naar nieuwe oplossingen ontwikkelen. Opgemerkt kan worden, dat eerst in de westerse wereld, later ook elders, het op gang komen van processen van verandering sterk is beïnvloed door een naar tijd, plaats en samenleving telkens weer variërend emancipatiestreven van bepaalde groepen binnen de betreffende samenlevingen.

Als het proces een bepaald stadium van ontwikkeling heeft bereikt, kan zich een crisistoestand ontwikkelen, misschien het meest duidelijk gedemonstreerd door een overtuiging, die zich steeds meer van alle betrokkenen meester maakt, dat het zo op den duur niet langer meer gaat, dat er wat moet gebeuren. Complexen van normen, in de voorafgaande periode van consolidatie opgebouwd en bevestigd, raken in verval. De betrokken autoriteiten, wereldlijke en/of geestelijke, geraken in onzekerheid. Een stemming van malaise maakt zich van velen meester. Pogingen, al dan niet geslaagd, om gewelddadig in de ontwikkeling in te grijpen, doen zich veelal voor, plannen voor radicale hervormingen, veelal verschillende, sterk uiteenlopende, tegelijkertijd, worden naar voren gebracht.

Het kan lang duren voor een dergelijke kritische fase weer overgaat in een periode van een zekere consolidatie. Welke vorm deze consolidatie zal aannemen valt in de tijd van crisis essentieel niet te voorspellen en zelfs naderhand niet wezenlijk historisch-sociologisch te verklaren. Men kan in het algemeen wel constateren dat de hernieuwde toestand van relatieve consolidatie een zeker antwoord, een zekere oplossing, betekent met betrekking tot het sociale probleem dat oorspronkelijk aanleiding gaf het verstoren van de voorgaande toestand van consolidatie. Maar heel verschillende oplossingen voor hetzelfde probleem blijken mogelijk. Soms betekent de oplossing dat, na een catharsis, de stroom der geschiedenis in dezelfde bedding wordt teruggedleid (de Contra-Reformatie) soms een radicale verandering van vrijwel alle verhoudingen op lange termijn (de Russische revolutie en haar nasleep).

Constateren, dat in een kritische periode voorspellen van de uitkomst van de crisis wezenlijk niet mogelijk is, is één zaak, verklaren waarom, is een andere. Vooropgesteld zij, dat het met betrekking tot het onvermogen van voorspellen in een kritische periode in feite niet gaat om zaken, die men wel zou kunnen voorspellen in perioden van stagnatie of geleidelijke ontwikkeling. De mogelijkheid tot voorspellen, althans tot het uitspreken van redelijk aanvaardbare toekomstverwachtingen, met betrekking tot het maatschappelijk leven berust in wezen op het feit, dat het gedrag van mensen in samenlevingsverband wordt gereguleerd door normen die een belangrijke mate van permanentie vertonen. Plotselinge, belangrijke veranderingen in gedragsvormen, behalve onder invloed van zware storingen in de externe omstandigheden, zijn in tijden van relatieve consolidatie feitelijk uitgesloten. De vorm van gedrag kan dan wel een zekere a-cyclische ver-

andering (bijv. toeneming van de welvaart), dus een ontwikkeling, in de maatschappij meebrengen, die op den duur tot een kritische situatie kan leiden, maar zo lang die niet optreedt, blijft het gedrag binnen de grenzen van hetgeen de sociale wetenschappen in principe kunnen volgen en begrijpen en is dus in principe voorspelbaar. De vraag van min of meer plotselinge wijzigingen in het gedrag en de eventuele voorspelbaarheid daarvan, komen dan niet aan de orde, omdat die wijzigingen er niet zijn en er ook niet kunnen zijn.

Geheel anders ligt het in perioden van crisis. Dan zijn min of meer plotselinge gedragsveranderingen blijkbaar mogelijk en ze worden – althans door een belangrijk deel van de betreffende samenleving – gewenst. Ze worden mogelijk door het reeds genoemd verzwakken of wegvallen van bepaalde normen, soms van de hele structuur van het normenstelsel, dat voordien als vanzelfsprekend gold. Een zekere normverzwakking treedt reeds op in het voorspel van de crisis als een streven naar verandering in de bestaande toestand zich ontwikkelt. Dit streven betekent immers een verzet tegen de normen die de bestaande toestand beheersen. Ze wordt echter acuut in de crisis die op zichzelf de normverzwakking doet escaleren. De normverzwakking leidt, op de terreinen waar ze zich manifesteert, zonder meer reeds tot het grotendeels of geheel wegvallen van de mogelijkheid tot het maken van prognoses of het uitspreken van toekomstverwachtingen. De basis hiervoor gaat immers ontbreken. Men raakt op drift. Maar de normverzwakking brengt tevens mee, dat de weerstand tegen een beïnvloeding van het gedrag door allerlei ‘toevallige’ (dus vanuit de sociale wetenschappen niet te volgen en te begrijpen) omstandigheden en persoonlijke invloeden niet of zwak aanwezig is. Is de invloed die van deze ‘toevalligheden’ uitgaat sterk en langdurig genoeg, dan kan de regelmaat van het op deze wijze nieuw verworven gedrag zelf weer normerend gaan werken en kan hiermee deze gedragsvorm worden geconsolideerd.

Deze mogelijkheid van verandering van gedragsvormen onder invloed van ‘toevallige’ omstandigheden wordt nog vergroot, doordat een periode van crisis welhaast per definitie betekent het bestaan van een wankelbaar evenwicht van elkaar tegenstrevende krachten. Indien één van deze krachten duidelijk overheerste, zou er immers geen echte crisis zijn. Het bestaan van een zeker evenwicht kan de crisis tot een langdurige maken, de wankelbaarheid houdt in dat invloeden van toevallige aard tot het doorslaan van de ontwikkeling in een bepaalde richting kunnen leiden. Opgemerkt zij nog dat het hiervoor genoemde verlangen naar drastische veranderingen op korte termijn, dat kenmerkend is voor kritische perioden in veranderingsprocessen, het tot stand komen van wijzigingen in de gedragsvormen onder invloed van ‘toeval’ eveneens in de hand werkt.

Zoals uit het voorgaande trouwens ook wel valt af te leiden, wil hier niet betoogd zijn dat in perioden van sociale crisis er sprake is van een volmaakte gedragschaos. In de eerste plaats is het natuurlijk niet zó, dat alle normbesef zou verdwijnen. Ook het wezen van de crisis zelf echter zou met een dergelijke veronderstelling in strijd zijn. Deze ontstaat immers doordat duidelijk verschillende maatschappelijke denkbeelden krachtig op elkaar stoten. Van deze dieper liggende krachten gaat natuurlijk een bepaalde richtende invloed op het gedrag gedu-

rende de crisis uit. Zij zijn het die er voor verantwoordelijk zijn dat de hernieuwde toestand van consolidatie een zeker antwoord inhoudt op de maatschappelijke problematiek die in het voorspel van de crisis naar voren kwam en tot de crisis aanleiding gaf. De wegen echter waarlangs deze krachten zich doen gelden en essentiële aspecten van de maatschappelijke context waarbinnen ze zich in een nieuwe toestand van consolidatie zullen vertonen, laten zich in de kritische fase niet voorspellen.

Dat er sprake is van bepaalde maatschappelijke ontwikkelingen die op een bepaald ogenblik tot kritische situaties leiden, is de beoefenaars van de sociale wetenschappen, sociologen, historici etc. niet ontgaan. Dat er in Rusland vóór 1918, in Frankrijk aan het einde van de 18de eeuw, in de Kerk omstreeks 1500 en in China in de 20ste eeuw wat in de lucht hing, is niet alleen de huidige onderzoeker duidelijk, maar was ook voor de tijdgenoten een werkelijkheid. Maar te weinig heeft men, dunkt me, de wezenlijke onzekerheid, de onvoorspelbaarheid van de uitkomst van de crisis gezien. Teveel was men geneigd, impliciet of expliciet, de toestand zoals deze na de consolidatie zich voordeed, naderhand als een logische consequentie van de maatschappelijke ontwikkeling die tot de crisis aanleiding gaf, te beschouwen. Teveel neigt men er o.a. toe de sociale geschiedenis van de geschiedenis van grote persoonlijkheden te scheiden en buiten beschouwing te laten dat deze – naast ander 'toeval' – juist in en door sociale crises zo'n belangrijke invloed krijgen op de sociale ontwikkeling. Men vergeet dat het weliswaar zo kon, maar dat het ook anders had gekund.

De huidige crisis

Het zal weinig betoog meer behoeven dat wij, naar mijn mening, op het ogenblik in de Westerse wereld in het algemeen en in Nederland in het bijzonder, heel duidelijk in een crisisfase in het proces van sociale verandering verkeren. Volledigheidshalve zij opgemerkt, dat dit in het algemeen ook geldt voor de niet-Westerse wereld, doch daar draagt de crisis een ander karakter. Alle kenmerken, die hiervoor van een dergelijke crisis werden opgesomd, gelden voor onze samenleving van vandaag evenzeer als voor de perioden van crisis die op de Franse revolutie en op de Russische revolutie uitliepen en – in het klein – voor de crisis in het religieuze leven in het Oldambt. Vooral een vergelijking van onze tijd met die van de periode voorafgaand aan de Franse revolutie, is meer gemaakt. In het bijzonder sinds het eind van de zestiger jaren treden crisisverschijnselen scherp naar voren. Opvallend is, met name voor Nederland, het gevoel van malaise⁷ ondanks (of juist door?) de

7. Een typische uiting hiervan vindt men in de Sociale Maandstatistiek van het Centraal Bureau voor de Statistiek van november 1972. Hierin worden op blz. 595-603 de resultaten weergegeven van een in België, Nederland, Italië en Duitsland gehouden enquête met betrekking tot bestaande meningen en oordelen aangaande enkele economische ontwikkelingen die de persoonlijke levenssfeer van de respondenten raakten. De Nederlanders tonen hierbij in hun algemene verwachtingen een relatief sterk pessimisme, terwijl uit andere antwoorden blijkt,

→

schijnbaar onverwoestbare tendentie tot stijging van de materiële welvaart.

Zeker ook voor deze crisis is kenmerkend de ongewisheid over de uitkomst. De felheid waarmee vanuit uiteenlopende richtingen allerlei verschijnselen in de bestaande maatschappij worden aangevallen en ook de 'polarisatie' in de Nederlandse partijpolitiek, vormen hiervan eerder een aanduiding dan van het tegendeel. Zij wijzen niet op zekerheid, bij wie dan ook. Het verlangen naar een duidelijke, radicale oplossing is bij velen aanwezig, maar het geloof hierin schijnt grotendeels te ontbreken en van de vorm die deze zou kunnen aannemen, bestaan slechts vage en fragmentarische beelden. Het is opvallend dat men, juist ook door sterk links gerichte figuren, wanneer zij proberen de toestand te overzien, de mening kan horen uitspreken, dat in Nederland van een revolutionaire toestand nauwelijks kan worden gesproken. Opmerkelijk in deze crisis is dat, ook bij degenen die radicale veranderingen voorstaan, van een vreugdevolle toekomstverwachting nauwelijks sprake is. Ondergangsgedachten zijn op het ogenblik eerder in trek dan heilsverwachtingen.

Het laatste verandert echter niets aan het feit, dat er wezenlijke en diepgaande verschillen bestaan met betrekking tot deze wijze waarop men zich tegenover de huidige samenleving en haar toekomstige ontwikkeling stelt, al geeft de huidige politieke constellatie in Nederland de tegenstelling maar gebrekkig weer. Het meest opvallend in deze tegenstelling, vooral ook omdat hieruit in allerlei vormen het verzet tegen de bestaande maatschappij naar voren komt, is het bestaan van een stroming waarvan men vermoedelijk wel als het meest kenmerkende mag beschouwen een streven naar andere, meer directe menselijke verhoudingen. Ze betekent een verzet tegen- en een verlangen naar opheffing van de vervreemding in allerlei vormen die zich onze samenleving voordoet. De vertegenwoordigers ervan zien deze vervreemding zich demonstreren in onaanvaardbare menselijke verhoudingen in het bedrijfsleven, in de verhouding tussen de bevolking en het ontzaglijke, bureaucratische overheidsapparaat, in het bestaande onderwijssysteem, in de rechtspraak, in het streven naar een voortdurend hogere consumptie, in het neo-kolonialisme, in het defensie-apparaat maar ook in kerkelijke structuren, met name die van de R.K. kerk. Hoewel bij deze stroming een zekere affiniteit bestaat tot de radicale gedachtenwereld zoals die in de vorige eeuw is gegroeid, met name ook tot het Marxisme, waardoor ze o.a. tot een zekere radicale 'revival' in de bestaande socialistische partijen heeft geleid, staat het geloof dat het opheffen van het particulier bezit van de productiemiddelen zonder meer een panacee voor alle maatschappelijke kwalen zou zijn, niet centraal. Zeker heeft men weinig sympathie voor de vorm van staatsocialisme zoals zich die in de Sowjet-Unie heeft ontwikkeld. Er zit in de stroming duidelijk een zekere anarchistische inslag,

→

dat hun feitelijke situatie en hun feitelijke voornemens daarmee niet in overeenstemming zijn. Over de te verwachten algemene economische situatie, de te verwachten prijsontwikkeling en de te verwachten financiële situatie van hun gezin voor de komende 12 maanden oordelen ze ongunstig, maar hun feitelijke financiële toestand in het voorafgaande jaar beoordelen ze relatief gunstig. Vergeleken met de andere landen oordelen ze relatief ongunstig over de zin van het sparen, maar met uitzondering van Duitsland hebben zij in feite de meest positieve spaarplannen voor de komende 12 maanden.

met een nadruk op het recht van de individuele mens om op zijn eigen wijze, onafhankelijk van anderen en los van de heersende moraal en de bestaande normenstelsels, zich te ontplooiën en zijn lot te bepalen. Typisch voor Nederland is misschien dat de stroming in verschillende vormen sterke aanhang vindt in diverse religieuze groeperingen en o.a. duidelijk vertegenwoordigd is in radicale groeperingen binnen de confessionele partijen en in de semi-confessionele P.P.R., waarin ze misschien nog het duidelijkst tot uiting komt.

Is, ondanks haar vaagheid en veelvormigheid in haar uitdrukkingsvormen, de stroming die in de jongste periode het meest duidelijk in verzet is gekomen tegen allerlei uitingen van de moderne samenleving toch nog vrij duidelijk te identificeren, moeilijker lijkt de als wezenlijke tegenkracht te beschouwen stroming in onze huidige maatschappij aan te duiden. Het wil mij voorkomen dat het kapitalisme, wat dit betreft, (nog) slechts fungeert als 'schijn-gestalte'. Hiervoor werd reeds opgemerkt, dat men zich moeilijk aan de indruk kan onttrekken dat bij het moderne verzet tegen de bestaande maatschappij, in zijn ruimste omvang, het probleem van de beheersing van de productiemiddelen bepaald niet voorop staat. Anderzijds is het zó dat het aantal principiële verdedigers van het kapitalisme als stelsel, althans in Nederland, vermoedelijk gering is. Als men de ondernemingswijze productie verdedigt, doet men dit vooral op opportunistische gronden of omdat men van een verandering geen werkelijke verbetering verwacht. Van een kapitalistische ideologie in de eigenlijke zin van het woord, die in de 19de eeuw zeker wel aanwezig was, is nu maar in beperkte mate meer sprake. Een nationalisatie van de belangrijkste productiemiddelen zou vermoedelijk in Nederland geen sterke weerstand buiten de kring van de direct betrokkenen opwekken, maar ook weinig enthousiasme teweeg brengen en vermoedelijk aan de sociale problematiek, zoals die thans gevoeld wordt, ook niet veel veranderen.

Ook in het bestaan van een sterke algemeen conservatieve stroming kan men moeilijk de wezenlijke tegenkracht zoeken. Het door de geschiedenis bepaalde burgerlijke karakter van de Nederlandse samenleving brengt mee dat een gematigd conservatisme, in de zin van een geringe geneigdheid tot radicale veranderingen, voor het land wel kenmerkend is. Maar mede door die burgerlijkheid is een behoefte aan tolerantie evenzeer karakteristiek. De geneigdheid om mensen met afwijkende meningen uit de samenleving te stoten is gering; veeleer streeft men er naar om ze 'op te vangen' en hun ideeën toch serieus te bekijken. Een feit is dan ook dat vele veranderingen in Nederland, vergeleken met de omringende landen, betrekkelijk snel zijn gekomen. Dit betekent echter niet, dat het wezenlijke probleem opgelost zou zijn.

Vraagt men zich af wat dan wel de werkelijke tegenkracht is van het moderne verzet in onze samenleving en waardoor dan ook in belangrijke mate dit verzet zou zijn opgewekt, dan moet o.i. het antwoord zijn dat dit een geestesstroming is die men, bij gebrek aan een beter woord en zonder aan dit woord op zichzelf enige denigrerende betekenis te hechten, als de technocratische kan aanduiden. Deze technocratische geestesstroming is ook daarom een wezenlijke tegenkracht omdat ze, zo al niet een toekomstvisie, toch wel degelijk een toekomststreven inhoudt. De term 'technocratisch' is hier gebruikt in de zeer ruime zin van betrekking hebben-

de op alle denken en daaruit voortvloeiende handelen dat er op gericht is de ontwikkeling van de samenleving in al haar aspecten, zo mogelijk gebruik makend van wetenschappelijke methoden en inzichten, systematisch te beheersen. Hierbij wordt dus niet alleen gedoeld op de beheersing van het economische leven en zijn ontwikkeling door technische middelen in engere zin en de invloed die hiervan op de samenleving als geheel uitstraalt. Tot het technocratisch streven behoort evenzeer de neiging om door steeds verfijnder en steeds omvangrijker vormen van organisatie maatschappelijke processen te beheersen. Een zeer belangrijke en steeds grotere rol in de technocratische ontwikkeling speelt de overheid met haar groeiend, voor de buitenstaander steeds machtiger en steeds minder doorzichtig apparaat. Zij probeert, gesteund door planning en wetgeving, systematisch sociale, economische, culturele en ruimtelijke kaders op te bouwen, waarbinnen het leven van individu en groep, vanuit bepaalde doelstellingen gezien, zich gunstig kan ontwikkelen, maar tegelijkertijd wordt gericht en aan banden gelegd. Dit streven is duidelijk op de beheersing van de toekomst gericht; via de planning probeert men aan deze toekomst vorm te geven.

Op de aanwezigheid van een technocratisch streven, de drang naar systematische beheersing in onze maatschappij, is natuurlijk vaak gewezen, maar juist door de vanzelfsprekendheid die het heeft gekregen, wordt misschien dikwijls nog de groei die het na de oorlog heeft ondergaan en de dwingende, beslissende betekenis, die het voor het leven van iedereen heeft gekregen, onderschat. De economische en sociale verlangens die thans in onze maatschappij leven, zijn zonder technocratische beheersing niet realiseerbaar. Elk streven om beter aan deze verlangens tegemoet te komen, leidt tot een verscherping en verdichting van deze beheersing en daarmee tot een vergroting van de afhankelijkheid van het individu van een geheel van organisatie en technische middelen, dat een steeds abstractere vorm krijgt en steeds meer uit de sfeer van de directe menselijke relaties en beleving wordt getrokken. Men dient zich te realiseren dat het technocratische denken in een snel tempo bij vrijwel allen die ergens een leidinggevende functie hebben, is doorgedrongen, bij bestuurders van ziekenhuizen en ziekenfondsen, universiteiten, voetbalverenigingen, sociale instellingen en overheidsdiensten evengoed als bij die van ondernemingen. Wie had zich 25 jaar geleden kunnen voorstellen – men denke aan idealistische voorstellingen omtrent de universiteit van een man als VAN DER LEEUW – dat efficiency-bureaus kind aan huis zouden zijn op onze instellingen van wetenschappelijk onderwijs? De technocratische geestesgesteldheid is een springlevende en groeiende gedachtenwereld waaraan nauwelijks iemand zich kan onttrekken. Het is m.i. een grondig misverstand te menen dat deze gebonden zou zijn aan de kapitalistisch economische orde in de vorm waarin deze thans nog bestaat en met deze eventueel zou sterven.

Politiek schijnt het technocratische streven neutraal. Het poneert immers als zodanig geen maatschappelijke doelstellingen, maar is slechts een weg om ze te realiseren? Men kan inderdaad in onze tijd het merkwaardige verschijnsel constateren dat concrete doelstellingen die uit het anti-vervreemdingsstreven voortvloeien, na een zekere aanvaarding in bredere kring, in een technocratisch realisatieproces worden betrokken. Zo loopt bijv. het verlangen naar inspraak, in

wezen primair voortkomende uit de vervreemding tussen overheid en bevolking, wat dit betreft, de kans in toenemende mate 'ingekapseld' te worden. Er is een provincie in ons land waar een efficiency-bureau zich o.a. bemoeit met de organisatie van de inspraak bij de ruimtelijke ordening!

De schijnbare neutraliteit van het technocratische denken en de enorme druk die van de huidige maatschappij in deze richting uitgaat, brengt mee dat men niet zelden bij dezelfde persoon afwisselend uitingen van de beide vormen van denken kan aantreffen, terwijl in de partijpolitieke verhoudingen maar in beperkte mate van een scheidingslijn uitgaande van de hier besproken tegenstelling sprake is. Aan de andere kant echter heeft de geringe sympathie van de moderne oppositie voor de Sowjet-Unie die zich in zo sterke mate in technocratische richting heeft ontwikkeld, wel degelijk met deze scheidingslijn te maken, terwijl met name toch ook in de verhouding tussen de linkse partijen onderling en binnen deze partijen afzonderlijk, de scheidingslijn zich wel degelijk doet gelden en zodoende politieke consequenties heeft.

Het technocratische denken is dan ook in wezen niet politiek neutraal. Deze neutraliteit mag t.a.v. bepaalde concrete doelstellingen dan tot op zekere hoogte aanwezig zijn, in wezen impliceert deze denkwijze – ongeacht de aard van de concrete doelstelling waarop men zich richt – een bepaalde beschouwing van mens en maatschappij. Ze aanvaardt en ze werkt met de mogelijkheid van compartimentalisering van de faculteiten en de behoeften van de menselijke persoonlijkheid en de mogelijkheid van rangschikking en binding naar deel-doelmatigheden van mensen. Ze richt zich primair, zoal niet op de materiële, dan toch wel op de meetbare elementen in het menselijk bestaan en haar bewuste of onbewuste aanhangers kunnen hoogstens hopen – terecht of ten onrechte – dat hun wijze van benadering van de maatschappij en haar ontwikkeling de basis zullen geven voor de spontane geestelijke ontplooiing van de mens. De ontwikkeling en de verdichting van het moderne protest heeft tal van historische en onvoltooide emancipatie-strevingen gereactiveerd, die ten dele met het wezen van dit protest geen duidelijke rechtstreekse binding hebben. Dit, gecombineerd met de schijnbare doelstellingsneutraliteit van de technocratische denktrant en de onvermijdelijke noodzaak politiek denken in concrete doelstellingen te vertalen en daarmee dan toch weer in de gangbare technocratische terminologie en denktrant terecht te komen, maakt de huidige sociale crisis bijzonder onoverzichtelijk en versterkt slechts de wezenlijke onvoorspelbaarheid van de uitkomsten op langere termijn.

De voorgaande summiere en onvolledige poging tot een analiserende beschrijving van de huidige crisis in het maatschappelijke ontwikkelingsproces had primair tot doel de onvoorspelbaarheid van de uitkomst van dergelijke crises aan dit concrete en actuele voorbeeld nog eens te demonstreren, niet om de krachten die in dit maatschappelijke spel meespelen te waarden of te onderzoeken welke mogelijke uitkomsten men zoal zou kunnen verwachten, hoe verleidelijk dit ook zou zijn. Voor ons onderwerp is bovendien van belang, dat – voor zover niet reeds duidelijk – zal blijken, dat de huidige crisisperiode haar zeer bijzondere aspecten heeft met betrekking tot de wetgeving.

Crisis en wetgeving

Tot deze wetgeving komende – misschien wat laat in het geheel van deze bijdrage – wanneer de crisis in de ontwikkeling van het proces van sociale verandering betrekking heeft op een natie als geheel, al dan niet in het kader van nog grotere eenheden, kan men als gevolg van die crisis een sterke aandrang verwachten in de richting van bepaalde vormen van wetgeving. In de eerste plaats zullen groepen die verandering nastreven, proberen hun opvattingen, door het vaststellen van nieuwe wetten of het wijzigen van de bestaande wetten, in het recht vast te leggen. Een drang naar radicale wetswijziging op allerlei gebied is op het ogenblik in ons land bijv. duidelijk te constateren. Wanneer een doorbraak in een bepaalde richting, bijv. via een revolutie, althans voorlopig aan de ontwikkeling een duidelijke richting schijnt te geven, mag men een stroom van wetgeving verwachten, waarin op radicale wijze de nieuwe gedachten een juridische formulering krijgen, vaak zo radicaal dat spoedig de totale onuitvoerbaarheid blijkt. Men denke o.a. aan de wetgeving in de beginjaren van de Franse revolutie en ook in de eerste jaren van de Russische revolutie. Aan de andere kant zal de neiging ontstaan door straffe wetgeving het redelijk functioneren van het openbare leven te garanderen als dit in tijden van crisis door gewelddaden en andere verstoringen van de in tijden van consolidatie als vanzelfsprekend aanvaarde orde wordt bedreigd. Ook hiervan kennen we – althans van pogingen en voornemens in deze richting – in onze tijd in Nederland voorbeelden; we kennen ze ook van elders en van andere perioden in de geschiedenis.

Men kan deze tendenties aanvaarden en degenen die een functie vervullen bij het realiseren van de wetgeving, kunnen zich daar tegenover positief opstellen, in die zin dat wanneer, om de twee genoemde redenen, een duidelijke aandrang tot wijziging en uitbreiding van de wetgeving komt, men aan deze aandrang gemakkelijk toegeeft en eventueel zelfs activiteiten in deze richting stimuleert. Wanneer ik hier spreek van degenen die een functie vervullen bij het realiseren van de wetgeving, zal het duidelijk zijn dat ik hierbij niet alleen denk aan de wetgever in de formele, beperkte zin, maar ook aan degenen die bij de beleidsvoorbereiding zijn betrokken, degenen die, ook buiten het ambtelijk apparaat en parlement, in publicaties en in discussies in vergaderingen en congressen zich met een mogelijke inhoud van wettelijke bepalingen bezighouden en in het algemeen degenen, juristen en niet-juristen, politici en niet-politici, die in één of andere vorm direct en indirect een invloed uitoefenen op de totstandkoming van bepaalde wettelijke maatregelen. Moeten de wetgever en vooral ook zijn hiervoor geschetste grote achterban, in tijden van sociale crisis zich dus richten op een direct volgen van alles wat zich aan beweging in deze sociale crisis voordoet? Moet de wetgever daar waar de mogelijkheid aanwezig is, trachten, echt in de zin zoals KOOPMANS in de in het begin van deze bijdrage geciteerde publicatie bedoelde, een modifier te zijn? Of moet hij zich zoveel mogelijk terughoudend opstellen en slechts als de ontwikkeling op lange termijn geleidelijk duidelijk wordt, de regels voor die ontwikkeling op lange termijn vastleggen – zoals de opstellers van de Code Civil

deden – waarbij hij dan altijd nog een belangrijk stuk vormgevende taak overhoudt?

Er kunnen natuurlijk situaties zich voordoen in de ontwikkeling van een sociale crisis waarin deze vraag weinig zinvol is. Wanneer een revolutie zich met geweld baan breekt, dan heeft filosoferen over deze kwestie weinig nut. Anders echter is het in een situatie als waarin wij ons thans in Nederland bevinden. De crisissituatie is weliswaar zeer duidelijk, maar een revolutie lijkt niet in het verschiep, wel echter nog lange jaren van diepgaande meningsverschillen en onrust voor eventueel iets van een consolidatie te verwachten is.

Moet – nogmaals – nu in deze situatie de wetgever de ontwikkeling voortdurend op de voet volgen en eventueel trachten hieraan leiding te geven? Naar ik meen, kan direct volgen in dit geval vaak ook hinderlijk volgen betekenen. Kraken van huizen is vervelend voor de autoriteiten en niet erg ordelijk. Moet men dit nu door speciale wetgeving onmogelijk gaan maken? Een soldaat met lange haren voldoet niet erg aan het ideaalbeeld van een krijgsman en zal misschien wat moeite hebben met de hygiëne. Moet men die lange haren nu weer gaan verbieden? Alles wat te maken heeft met sexualiteit, huwelijk en voortplanting is in enorme beweging. Moet men nu onmiddellijk alles in onze wetgeving wat hierop betrekking heeft aanpassen en wijzigen? De verhouding tussen werkgevers en werknemers in de bedrijven is een onderwerp van voortdurende discussie. Moeten we nu de betreffende wetgeving op korte termijn grondig onder de loep nemen en volledig wijzigen? De kritiek op het lager onderwijs komt van alle kanten. Moet het volkomen op de kop worden gezet? Betogingen dreigen zo nu en dan uit de hand te lopen. Moet men de wetgeving met betrekking tot demonstraties aanzienlijk gaan verscherpen? Zo kan men door gaan met het opsommen van eventueel te nemen wetgevende maatregelen, enerzijds met betrekking tot het volgen, eventueel leiding geven, aan bepaalde gedachtenontwikkelingen die zich in de loop van de crisis voordoen, anderzijds met betrekking tot de onderdrukking van allerlei uitingen van onzekerheid en onbehagen die de openbare orde in de ruime zin raken.

Afgezien van de persoonlijke standpunten die men heeft met betrekking tot de denkbeelden die bijv. in een crisis als de huidige in het geding zijn en de opvattingen die men in het algemeen heeft t.a.v. functies en disfuncties van wettelijke regelingen, meen ik dat er redenen zijn om – tenzij er een zeer dringende noodzaak is om in te grijpen – in perioden van sociale crisis een grote en bewuste terughoudendheid te betrachten t.a.v. een in enigerlei wijze op die crisis betrokken wetgeving. Men zal hierbij van twee essentiële gegevenheden dienen uit te gaan.

In de eerste plaats dient men zich voortdurend te realiseren, dat het in een dergelijke crisis om ernstige zaken gaat. Ook al lijken de feitelijke gebeurtenissen vaak een opeenvolging van toevallige incidenten en schijnt een duidelijke lijn te ontbreken, al lijkt het vaak ook voor de direct betrokkenen niet duidelijk waarom het in essentie gaat en al is het daarom vaak moeilijk de ratio in het feitelijke handelen te ontdekken, mensen staan niet zo verbeterd en langdurig tegen elkaar op, wanneer in de diepere ondergrond geen zaken spelen, die voor hun leven van belangrijke betekenis zijn. Het betekent, dat men zal moeten aanvaarden dat in

tijden van sociale crises het leven wat minder ordelijk verloopt dan in jaren van relatieve consolidatie. Pogen om op alle onordelijke slakjes wetgevend zout te leggen, heeft weinig zin, temeer daar de afzonderlijke afwijkingen van de traditionele orde vaak tijdelijk en beperkt van omvang zijn. Men dient dan voortdurend met noodwetgeving te werken, daar telkens weer nieuwe vormen van afwijkend gedrag zullen optreden. Bovendien loopt men de kans – en de afgelopen jaren kennen daar tal van voorbeelden van – dat men enigszins paniekerig bepaalde maatregelen gaat nemen die kort daarop, om welke reden dan ook, niet uitvoerbaar blijken en weer moeten worden ingetrokken of in feite niet worden gerealiseerd. De rechtszekerheid ondervindt hiervan meer schade dan baat. Het voorgaande is natuurlijk geen pleidooi om Gods water over Gods akker te laten lopen. Wanneer op een bepaald ogenblik de uitoefening van bepaalde maatschappelijke functies duidelijk gevaar loopt, zal men zich van ingrijpen, ook door middel van wetgeving, niet kunnen onthouden en het optreden zal dan ook duidelijk en consistent dienen te zijn. Maar om in tijden van crisis te proberen uit traditionalisme, valse overwegingen van prestige of perfectionisme, te streven naar onderdrukking van elke publieke uiting van de spanning die duidelijk aanwezig is, betekent het miskennen van de betekenis van sociale crises. Werkelijke onderdrukking zou alleen mogelijk zijn bij de invoering van een politie-staat.

In de tweede plaats zal men rekening moeten houden met hetgeen in het voorgaande telkens weer met nadruk naar voren is gebracht, nl. dat de uitkomsten van een sociale crisis in principe onvoorspelbaar zijn, omdat niemand kan weten welke toevallige krachten op een bepaald moment de balans in een bepaalde richting kunnen doen doorslaan. Aard en richting van de ontwikkeling zijn op essentiële punten onherkenbaar. Te proberen, tenzij men meent met dictatoriaal geweld een oplossing op lange termijn te kunnen en te mogen forceren, bepaalde tendenties die op een zeker ogenblik optreden, onmiddellijk wetgevend te volgen of zelfs te stimuleren, zal in vele gevallen de controversen eerder bevorderen dan beperken en een uiteindelijke oplossing, die gedurende lange tijd als redelijk bevredigend kan worden ervaren, vaak eerder in de weg staan dan op weg helpen.

Probeert men met betrekking tot een concreet onderwerp, wat de wetgeving betreft, in de richting te gaan van opvattingen die op een bepaald moment leven bij degenen die in de crisis als de oppositie voor de dag komen, dan is men bijna zeker van een weinig bevredigend resultaat. De neiging tot polarisatie in een crisis-situatie brengt mee, dat die oppositie haar eisen extreem zal stellen en weinig waardering voor de methode van het stapje-voor-stapje zal kunnen opbrengen, die 'the most loyal opposition' in een tijd van relatieve consolidatie als vanzelfsprekend zal beschouwen voor het bereiken van bepaalde doeleinden op lange termijn. Een onder de hiervoor beschreven omstandigheden van wankelbaar evenwicht tot stand komende wetgeving, ook al bedoelt zij een ontwikkeling in de richting van de oppositie te bevorderen – men denke bijv. aan de abortus-wetgeving – zal omdat zij om politieke en praktische redenen nooit een werkelijk extreme koers zal kunnen varen, door de oppositie worden uitgekreten als een zoethoudertje of, met een meer moderne term, als een stuk repressieve tolerantie. Voor de andere partij is het een stuk verderfelijk toegeven aan de dwaze

en destructieve opvattingen van de oppositie. Iedereen is ontevreden en de kans op een behoorlijk functioneren van de wet is gering. De kans bestaat bovendien dat, in het geheel van de crisis, de belangstelling voor het betreffende concrete onderwerp na enige tijd weer is geluwd, bijv. doordat de praktijk zijn eigen weg vindt en/of de belangstelling zich op andere onderwerpen richt. De behoefte aan een regeling van welke aard ook is dan feitelijk verdwenen. Men zit dan met een regeling die, omdat zij er één keer is, niet gemakkelijk weer verdwijnt en zonder duidelijke noodzaak het handelen van de burger compliceert. Indien een regeling onvermijdelijk is, dan zal deze, indien gedurende de sociale crisis getroffen, vrijwel zeker niet de uiteindelijke zijn, niet alleen omdat de uitkomst van de crisis niet valt te voorzien en vrijwel zeker anders zal zijn dan men misschien geloofde, maar ook omdat de wetgever zich aan een bevangenheid door de tegenstellingen die in de periode van crisis bestaan, niet kan onttrekken. Hij zal zijn wet niet anders kunnen opstellen dan in belangrijke mate denkende vanuit het bestaan van deze tegenstellingen.

Om een actueel voorbeeld te noemen, men kan zich afvragen – zonder hier op het ogenblik een definitief antwoord te willen geven – of een wetgeving met betrekking tot de bescherming van de persoonlijke levenssfeer, voor zo ver betrekking hebbende op de registratie en verwerking van persoonlijke gegevens, zoals deze op het ogenblik in een staatscommissie onder voorzitterschap van KOOPMANS wordt bestudeerd, wenselijk is. Zonder twijfel heeft het onderwerp in kwestie duidelijk te maken met de essentiële tegenstellingen waarom het in de huidige crisis gaat. De persoonsregistratie, de mogelijkheden om, via de vaste persoonsnummers, gegevens van verschillende oorsprong per computer te kunnen combineren en de vergaande inzichten die op deze wijze in de gedragsvormen van mensen onder verschillende omstandigheden kunnen worden verkregen, kunnen in sterke mate bijdragen tot een systematische beheersing van sociale processen. Dat velen vrezen – of dit terecht of ten onrechte is, is feitelijk van secundaire betekenis – dat hierdoor de sfeer van vrijheid van het individu wordt aangetast en allerlei vormen van vervreemding zullen worden gestimuleerd, behoeft ons niet al te zeer verbazen. Dat hier stof ligt voor conflict, bewezen de moeilijkheden die zich bij de jongste volkstelling hebben voorgedaan. Maakt dit echter een speciale wetgeving opportuun? Het valt nauwelijks te betwijfelen dat een poging tot wetgeving de tegenstellingen weer zal toespitsen. De wetgever zal, eventueel, vermoedelijk geneigd zijn om een voorzichtige middenkoers te varen en daardoor, gezien de relatie van het onderwerp van de wetgeving tot de huidige sociale crisis, alle betrokken groepen tegen zich in het harnas jagen, zodat een redelijke uitvoerbaarheid van de wet twijfelachtig zal zijn. Daar staat tegenover dat het onderwerp thans zichtbaar uit de belangstelling is geraakt en bij de betrokkenen een duidelijke neiging bestaat, door een voorzichtigheid in het hantieren van de verschillende vormen van persoonsregistratie, mogelijke gevaren bij het gebruik en daarmee conflictstof, weg te nemen. Bovendien geeft de bestaande wetgeving, zij het niet volmaakt, zekere mogelijkheden om tegen misbruik van gegevens op te treden, terwijl slordigheid met de betreffende data niet in de Nederlandse aard ligt. Wat betreft de mogelijkheden om in een crisissituatie een wet-

geving van blijvende aard te ontwerpen, hiertegen pleit in dit geval, behalve de hierboven aangegeven algemene argumenten, nog het speciale argument dat het thans in vele opzichten nog niet geheel duidelijk is, welke gevolgen de zich thans ontwikkelende mogelijkheden van mechanisering van registratie in de toekomst voor de samenleving zullen hebben. Haast met de wetgeving lijkt dus zeker geen vanzelfsprekende zaak.

Het pleidooi voor voorzichtigheid met betrekking tot wetgeving als reactie op het bestaande anti-vervreemdingsstreven geldt, mutatis mutandis, evenzeer voor wetgeving die er op gericht is de technocratische beheersing van de samenleving te bevorderen. Dat velen geneigd zullen zijn een dergelijke wetgeving als min of meer vanzelfsprekend en liggende in de natuurlijke lijn der ontwikkeling, te beschouwen, doet hieraan niets af. Als voorbeeld valt te noemen de in ontwikkeling zijnde wetgeving met betrekking tot de planning van onderwijs en onderzoek aan universiteiten en hogescholen. Men kan van de onhoudbaarheid van de huidige situatie overtuigd zijn en tegelijkertijd een zekere ongerustheid koesteren met betrekking tot een dergelijke wetgeving. Het lijdt niet de minste twijfel, dat deze poging tot systematische beheersing van de ontwikkeling van de uitgaven en daarmee van een groot deel van het doen en laten van de instellingen van wetenschappelijk onderwijs in het algemeen, grote weerstand oproept.

De weerstand treedt, althans tot nu toe, minder duidelijk naar buiten dan bij verschillende andere maatregelen met betrekking tot het wetenschappelijk onderwijs die in de laatste jaren zijn genomen of gepland en is grotendeels (nog) meer passief dan actief. Ongetwijfeld is de oppositie het sterkst bij degenen in het universitaire milieu die zich in het algemeen tegen een voortschrijden van de technocratisering plegen te verzetten maar ze beperkt zich – zoals bij concrete problemen telkens weer voor den dag treedt – bepaald niet tot die groep. Voor zo ver dit thans valt te overzien, zal bij de instellingen van wetenschappelijk onderwijs bij een eventuele invoering van de bedoelde planning, vooral aan de basis, weinig neiging tot medewerking bestaan.

Het gaat ook in dit geval om een zaak die nauw samenhangt met de crisis van deze tijd, terwijl ook hier kan worden geconstateerd dat men eventueel gaat ingrijpen in een bepaalde situatie, terwijl een enigszins duidelijk beeld van de toekomst ontbreekt. Men kan natuurlijk stellen dat een ordelijk gebruik en beheer van overheids gelden onder alle omstandigheden geboden is, maar een feit is, dat men sinds onheugelijke tijden de toewijzing van gelden aan het wetenschappelijk onderwijs op een zeer globale en simpele wijze tot stand heeft gebracht en het beheer hiervan en het gebruik voor onderwijs en onderzoek vrijwel geheel heeft overgelaten aan de betrokkenen, zonder dat dit grote problemen opleverde. Het zijn vooral de enorme schaalvergroting in zeer korte tijd van het wetenschappelijk onderwijs, gepaard gaande met een spectaculaire kostenstijging en verder de met één en ander mede verband houdende, vergaande verwarring in de interne verhoudingen in de instellingen, die een voortzetting van het oude systeem problematisch maakten. Hoe zich omvang en interne verhoudingen van de instellingen zullen ontwikkelen, is echter in vele opzichten nog duister en in het algemeen is het aantal vaste punten waarop men zich bij de planning kan richten, gering.

Hoe dit zij, het is vrijwel zeker dat de invoering van de planning, zoals die thans wordt voorgestaan en alles wat daaraan is verbonden, grote moeilijkheden zullen opleveren. Deze moeilijkheden zullen ongetwijfeld ten dele hun achtergrond vinden in gewoon conservatisme, maar ze zullen zeker ook voor een belangrijk gedeelte zijn te herleiden tot verzet tegen de technocratisering van een instituut dat, door de ontwikkeling die het in het verleden doormaakte, daarvan lang zo ver verwijderd scheen. Het lijkt in dit geval wel bijna onvermijdelijk, dat men om de genoemde – begrijpelijke – redenen zich verplicht zal voelen in te grijpen. Vrijwel zeker is echter ook dat hetgeen men nu wil doen de conflicten zal verscherpen, moeilijk uitvoerbaar zal blijken, niet de vorm zal kunnen aannemen die, als een toestand van een zekere consolidatie eens nog zal worden bereikt, de juiste zal blijken te zijn en zo ook, ook al is het dan een onvermijdelijkheid, toch als een struikelblok in de ontwikkeling zal gaan fungeren.

Het is niet moeilijk nog een aantal voorbeelden van wetgevende maatregelen in een min of meer vergevorderd stadium van voorbereiding te noemen, waarover soortgelijke opmerkingen zouden kunnen worden gemaakt. In welke perikelen men terecht komt, wanneer men in een 'open' periode in processen van sociale veranderingen niet slechts probeert door wetgevende maatregelen te voorkomen dat de ontwikkelingen in bepaalde sectoren op een gevaarlijke wijze uit de hand lopen, maar tracht hierdoor de ontwikkeling van nieuwe structuren te bevorderen met betrekking tot zaken die de kern van de crisis raken, leert de Wet Universitaire Bestuurshervorming, de Wet-VERINGA. Vooropgesteld zij, dat o.i. in de situatie zoals die zich enige jaren geleden aan onze instellingen van wetenschappelijk onderwijs had ontwikkeld, ingrijpen in een bepaalde vorm nauwelijks te voorkomen was. Een belangrijke maatschappelijke activiteit dreigde in onoplosbare moeilijkheden te geraken. Ingrijpen lag te meer voor de hand omdat, vooral in het begin, de ontwikkeling in de studentenwereld een min of meer geïsoleerd verschijnsel scheen en het verlangen om door bepaalde maatregelen deze ontwikkeling weer in de bekende, rustige banen te leiden, groot moest zijn. Vooropgesteld zij ook, dat kritiek achteraf gemakkelijk is; Nederland zat met het vraagstuk danig omhoog en tijd voor rustige bezinning ontbrak. Dit neemt niet weg, dat nu reeds met een grote mate van zekerheid kan worden geconstateerd dat deze wet, juist ook omdat ze, ondanks haar formele korte geldigheidsduur, principiële veranderingen heeft nagestreefd, blijvend grote moeilijkheden zal opleveren. Ze lost geen wezenlijke conflicten op, ze zal op verschillende punten, ook op iets langere termijn, onuitvoerbaar blijken en ze zal een ontwikkeling naar uiteindelijk nieuwe vormen in de weg staan.

In de eerste plaats zij opgemerkt dat, hoezeer de minister die het wetsontwerp heeft ingediend er ook zijn eigen stempel aan heeft gegeven, de wet onder de gegeven omstandigheden toch het karakter moest dragen van een compromis. In tijden van crises in de sociale ontwikkeling, met neiging tot polarisatie, is een compromis echter niet de gulden middenweg maar een weg naar het onbestemde. Nauwelijks iemand van de betrokkenen heeft de wet verwelkomd als een stap op weg naar de verwezenlijking van eigen denkbeelden en behoeften; hoogstens heeft een deel ze gezien als middel om de weg naar een gevreesde chaos te ver-

mijden. Het ligt dus voor de hand, dat verschillende groepen de neiging hebben aan de wet de draai te geven die hun past inplaats van zich naar haar bedoeling als een gegeven feit te richten. De wet van 1960 regelde, evenals haar voorgangsters, bijzonder weinig zaken, die voor het dagelijks leven van de instellingen essentieel waren, kende de wet zelfs niet eens en de gang van zaken werd grotendeels bepaald door traditie en gezond verstand. De W.U.B., juist omdat ze ordenend in het ontstane conflict wilde werken, regelt veel meer, maar dit betekent niet, dat zij op alle belangrijke punten duidelijke uitspraken doet. De haast waarmee de wet – ondanks eindeloze besprekingen – tot stand is gekomen en – hoe paradoxaal dit misschien mag klinken – een grote mate van onbekendheid met de materie als geheel, ook bij de betrokkenen, heeft er toe geleid dat de wet op bepaalde, belangrijke punten onduidelijk is en allerlei mogelijkheden voor verschil in uitleg aanwezig zijn die, gezien de bestaande tegenstellingen, gretig worden aangegrepen.

Belangrijker nog dan deze technische onvolkomenheden is het feit, dat de wet ondanks haar compromis-karakter een bestuursstelsel heeft gebracht dat niet alleen qua relatieve invloed op de besluitvorming van verschillende groepen, maar in principe afwijkt van het voordien bestaande. De wijziging is bijv. in het geheel niet vergelijkbaar met de uitbreiding van het kiesrecht voor vertegenwoordigende organen, zoals dat in de 19de en 20ste eeuw geleidelijk heeft plaats gevonden. Geen enkele wet kan redelijk functioneren zonder een zekere traditie met betrekking tot haar uitleg en toepassing, al dan niet vastgelegd in een jurisprudentie. De nieuwe wet heeft vrijwel alle traditie die met betrekking tot de toepassing van de wet van 1960 en haar voorgangsters was opgebouwd, weggevaagd, ook op die punten waar deze onder de veranderde omstandigheden nog zeer wel had kunnen functioneren. Het opbouwen van een nieuwe traditie onder de bestaande omstandigheden is uitermate moeilijk en op vele punten welhaast onmogelijk. Dat men na het expireren van de geldigheidsduur van de wet zou kunnen beschikken over een voldoende ervaring met een gevestigde toepassing in de praktijk om een definitief en gefundeerd oordeel over eventueel wenselijke wijzigingen te kunnen vormen, lijkt vrijwel uitgesloten.

De moeilijkheid wordt vergroot, doordat de wet niet alleen een volkomen nieuw bestuursstelsel heeft gebracht, doch bovendien een vergaande beslissing heeft genomen, voor zo ver dit het bestuur betreft, met betrekking tot fundamentele vragen die in de huidige sociale crisis aan de orde zijn. De wet bracht een formele democratisering, in de zin dat via verkozen vertegenwoordigers een veel groter aantal betrokkenen indirect invloed kon gaan uitoefenen op de besluitvorming. Ook al kan men constateren dat de, in het volle bewustzijn van het bestaande conflict, door het parlement gelegaliseerde machtverschuiving die hierdoor tot stand kwam, vermoedelijk heeft bijgedragen tot een zekere kalmering, anderzijds kan men o.i. vaststellen dat deze beslissing voortijdig is geweest en niet voldoende rekening heeft gehouden (kunnen houden?) met de wezenlijke tegenstelling. De democratie, die hier is geïntroduceerd, is niet die democratie die vooral de studenten en later ook vele stafleden zochten. Het is een abstracte, technische democratisering, die de machtsverhoudingen bij de formele besluitvorming probeert te kanaliseren. Waar het de radicale studenten om ging, was het vinden van

nieuwe vormen voor het samengaan in het dagelijks werk van alle betrokkenen bij onderwijs en onderzoek. Hun streven was er op gericht de vervreemding, zoals zij die zagen en voelden in het universitaire leven, op te heffen. Men leze hun geschriften, vooral uit de begintijd, om zich hiervan te overtuigen. Ook als men van oordeel is dat een verwezenlijking van hun verlangens op de wijze waarop zij zich die voorstelden, zeker onder de huidige omstandigheden, niet tot de mogelijkheden behoort, moet men constateren, dat wat dit betreft, de W.U.B. stenen voor brood gaf. Enigszins chargerend – en daarbij zeker geen recht doende wedervaren aan de intenties van voorbereiders van de wet – kan men stellen dat men een anti-technocratisch streven heeft trachten op te vangen met technocratische middelen. De verschijnselen van vervreemding binnen de universiteit lijken door de W.U.B. niet te worden verzwakt. Er is eerder reden om aan te nemen dat ze er door worden versterkt, omdat oude banden zijn verdwenen of verzwakt, zonder dat nieuwe zich ontwikkelen. De wet werkt het uiteenvallen van de universiteit in onderdelen en onderdeeljes die hun eigen gang gaan, in de hand.

Overigens zij opgemerkt, dat de W.U.B. anderzijds met bepaalde aspecten van het sterke en in onze maatschappij onvermijdelijke technocratische streven nog onvoldoende rekening heeft gehouden. Hoe men de zaak ook wendt of keert, het lijdt geen twijfel dat de planningprocedures voor het universitaire onderwijs die men voornemens is in te voeren, een sterker gecentraliseerde, systematische beheersing hiervan inhouden en een uitholling betekenen van de beslissingsbevoegdheid die volgens de W.U.B. aan verschillende bestuursorganen werd toegekend.

Zo staat de W.U.B. temidden van stromingen waarvan de richting onbekend is en waarvan zij de loop niet werkelijk kan reguleren. Ze kan misschien op een bepaald punt een afbuiging veroorzaken, maar wekt tegelijkertijd nieuwe turbulenties op die de vaart naar de toekomst niet vergemakkelijken.

Achteraf gezien – met een herhaalde verontschuldiging voor het innemen van deze gemakkelijke positie – vraagt men zich af of een zeker onvermijdelijke wijziging van de bestuursstructuur niet eenvoudiger, maar vooral soepeler en voorlopiger, had kunnen worden gevonden. De wet van 1960 bood in de artikelen 61 en 62 een aanknopingspunt voor deelneming van andere groepen dan tot op dat ogenblik daarbij waren betrokken, in de bestuursactiviteiten. Het is aan conservatisme en traditionalisme toe te schrijven dat men aan deze artikelen nog nauwelijks enige inhoud had gegeven toen de moeilijkheden losbarstten. Een, waar nodig, verscherpen en uitbreiden van deze artikelen en het toekennen van de bevoegdheid aan de minister om aanwijzingen te geven met betrekking tot de uitvoering hiervan, c.q. om van een bepaalde wijze van uitvoering hiervan een subsidievoorwaarde te maken, zou misschien evenveel feitelijk effect hebben gehad als de introductie van de W.U.B., terwijl de moeilijkheden vermoedelijk geringer zouden zijn geweest en men de weg naar de toekomst veel meer open had gehouden. Men had niet als nu allerlei wegen in feite definitief afgesloten. Gebruik makende van de grote vrijheid die de wet van 1960 bood en door aanpassen en bijsturen, zou men hebben kunnen trachten, zoveel als binnen het kader van onze maatschappij als geheel mogelijk zou zijn geweest, vormen te vinden waarbinnen nieuwe ge-

dachten en gevoelens gestalte zouden hebben kunnen krijgen, om dan tenslotte in de – vermoedelijk vrij verre – toekomst te gaan denken aan een nieuwe, samenhangende regeling op lange termijn. Conflicten zouden dan zeker ook niet hebben ontbroken. Maar bepaalde conflicten die nu optreden en zullen blijven optreden, zou men vermoedelijk hebben vermeden.

Het is nauwelijks nog nodig een slotconclusie te trekken. Het voorgaande be-
toog tendeert duidelijk in de richting van de mening, dat het wenselijk is dat in
critische perioden in het proces van sociale verandering de wetgever zich met be-
trekking tot aangelegenheden die nauw de essentie raken van de problemen die in
de crisis aan de orde zijn, waar dit gezien uit het oogpunt van het redelijk functio-
neren van de samenleving mogelijk is, sterk terughoudend opstelt. Men kan beter
trachten door een wat rekkelijke interpretatie en toepassing van de bestaande
wetgeving en door het aanvaarden van een wat minder perfect verloop van de
gang van zaken in de samenleving, de moeilijkheden op te vangen dan te pogen
voor iedere nieuwe situatie onmiddellijk een nieuwe regeling te vinden. Wetge-
ving van die aard zal meestal weinig succesvol zijn en – wat misschien nog belang-
rijker is – ze zal in de regel in de weg staan bij een uiteindelijke oplossing in de toe-
komst die juist in een tijd van sociale crises essentieel onvoorspelbaar is.

Voor deze terughoudendheid bestaat in de huidige periode van crisis een bij-
zondere reden. De achtergrond van deze crisis brengt mee dat wetgeving als zo-
danig bij bepaalde groepen en met name bij vele jongeren, niet in een goed bladje
staat. Een beroep op de wet betekent voor hen in vele gevallen nauwelijks een ar-
gument en soms eerder het omgekeerde. Zij voelen de wetgeving – en ten dele
zeker niet ten onrechte – als één van de instrumenten, die worden gehanteerd bij
de technocratisering van onze samenleving. Men zal hiermee niet alleen nu maar
vermoedelijk ook in een verdere toekomst rekening dienen te houden. Ook als
men van mening is dat de voldoening aan de economische en sociale eisen die in
onze samenleving worden gesteld een verdere technocratisering, althans voorlo-
pig, nog onvermijdelijk maakt, zal men met wetgeving die daarop betrekking
heeft, zuinig om dienen te gaan. Men kan zich zelfs afvragen of een uitwiden, een
verduidelijken en een versimpelen van bestaande wetgeving, (ook) uit dit oog-
punt gezien, geen aanbeveling zou verdienen. Een goed functionerende wetgeving
is een kostbare zaak en men zal zich zeker onder de bestaande omstandigheden er
voor moeten hoeden door een overmatig gebruik de waarde van dit instrument
voor die sociale beheersing die als onmisbaar moet worden beschouwd, in de
waagschaal te stellen.

Wageningen

E. W. HOFSTEE